

ГАВАРЫ НА НАРМАЛЬнай МОВЕ

Дыскрымінацыя па прыкмеце
мовы ў месцах несвабоды
ў Беларусі

МІЖНАРОДНЫ
КАМІТЭТ
ПА РАССЛЕДАВАННІ
КАТАВАННЯЎ
У БЕЛАРУСІ

Беларуская мова — дзяржаўная мова Рэспублікі Беларусь нароўні з рускай. Тым не менш сведчанні, задакументаваныя **Міжнародным камітэтам па расследаванні катаванняў у Беларусі** (далей — Камітэт) і праваабарончым цэнтрам «Вясна», паказваюць: у месцах несвабоды выкарыстанне беларускай мовы сістэматычна ўспрымаецца прадстаўнікамі дзяржавы як маркер палітычнай нелаяльнасці і цягне за сабой пагаршэнне абыходжання — ад насмешак і абраз да збіццяў, змяшчэння ў штрафны ізалятар (ШІЗА) і пазбаўлення спатканняў, званкоў і перадач.

Камітэт задакументаваў 2 000 сведчанняў асоб, якія перажылі палітычна матываваныя затрымання і пазбаўленне волі. Для дадзенага матэрыялу мы прааналізавалі дваццаць сведчанняў, у якіх утрымваюцца аповеды пра ціск, прыніжэнні, пагрозы або гвалт, звязаныя менавіта з выкарыстаннем беларускай мовы на этапах затрымання, допыту, суда і адбывання пакарання. Гэтыя сведчанні падмацоўваюцца дадзенымі Праваабарончага цэнтра «Вясна», **PEN Belarus**, а таксама высновамі **Спецдакладчыка ААН па сітуацыі з правамі чалавека ў Беларусі**, які ў чэрвені 2026 года канстатаваў, што рэпрэсіі ў Беларусі «ахопліваюць культурнае жыццё, адукацыю, мову, гістарычныя наратывы і саму ідэнтычнасць».

1. КРЫНІЦЫ І МЕТАДАЛОГІЯ

Эмпірычную аснову матэрыялу складаюць сведчанні, задкументаваныя Камітэтам. Сведчанні сабраны метадам паглыбленых інтэрв'ю з інфармаванай згоды рэспандэнтаў і ананімізаваны. Цытаты прыводзяцца з захаваннем лексікі апавядальнікаў.

Выбарка Камітэта не з'яўляецца рэпрэзентатыўнай у статыстычным сэнсе — яна фарміруецца з даступных для інтэрв'юіравання пацярпелых, пераважна тых, хто пакінуў Беларусь. Сведчанні адлюстроўваюць перыяд 2020–2025 гадоў; доступ да актуальнай інфармацыі з месцаў пазбаўлення волі ўскладнены і дадзеныя паступаюць са спазненнем. Разам з тым супадзенне патэрнаў у незалежных масівах дадзеных (Камітэт, «Вясна», PEN Belarus) павышае дакладнасць высноў.

2. КАНТЭКСТ: СТАНОВІШЧА БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ І ЯЕ ПАЛІТЫЗАЦЫЯ

Згодна з [артыкулам 17 Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь](#), дзяржаўнымі мовамі з'яўляюцца беларуская і руская; [артыкул 50](#) гарантуе кожнаму права карыстацца роднай мовай і абіраць мову зносін. Фактычна ж руская мова дамінуе ва ўсіх сферах публічнага жыцця, а беларуская ўключана ЮНЕСКА ў спіс уразлівых моў.

Колькасныя параметры гэтай асіметрыі зафіксаваны ў дакладзе Спецдакладчыка ААН па Беларусі Нілса Муйжніэкса, [прадстаўленым Савету па правах чалавека ў чэрвені 2026 года](#):

На **беларускай мове**
апублікаваны

3
3 044

нарматывных прававых
актаў (0,1%)



У 2024 годзе кнігі на **беларускай**
склалі



на беларускай вяшчае



дзяржаўных тэлеканалаў і



нацыянальных радыёстанцый.

Менш за 1 з 10 школьнікаў
рэальна вучыцца па-беларуску



У Мінску ў 2024 годзе
беларускамоўнымі былі

17 першых класаў
з **860**



Поўны цыкл вышэйшай адукацыі на
беларускай мове **НЕДАСТУПНЫ.**

Пасля 2020 года моўная асіметрыя набыла новую якасць: беларуская мова стала счытвацца ўладай як палітычны знак. Спецдакладчык канстатуе, што беларуская культурная і нацыянальная ідэнтычнасць **усё часцей разглядаецца як прыкмета палітычнай апазіцыйнасці**. Успрыманне гэтага зруху на бытавым узроўні адлюстравана і ў сведчаннях Камітэта:

«Гаварыць у публічных месцах па-беларуску пасля 20 года перастала адчувацца як нешта бяспечнае. [...] Калі я ішла па вуліцы з сяброўкай і мы размаўлялі па-беларуску, і калі мы бачылі там міліцыянераў, мы замаўкалі і праходзілі міма, і толькі потым аднаўлялі размову, хоць мы не гаварылі на палітычныя тэмы».

Адначасова мова палітызавалася і «знізу»: для часткі грамадства і палітвязняў пераход на беларускую стаў жэстам грамадзянскай пазіцыі — «мовай як пратэстам», па формуле, зафіксаванай «**Вясной**». Гэтая двухбаковая палітызацыя — ключ да разумення таго, чаму менавіта ў месцах несвабоды, кропцы максімальнай асіметрыі ўлады, моўны канфлікт праяўляецца ў найбольш канцэнтраванай форме.

3. НАРМАТЫЎНАЯ РАМКА: РАЗРЫЎ ПАМІЖ ПРАВАМ І ПРАКТЫКАЙ

Апісаныя ў матэрыяле практыкі не маюць апоры ў беларускім заканадаўстве — наадварот, супярэчаць яму. Закон «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь» замацоўвае права грамадзян звяртацца ў дзяржаўныя органы на любой з дзвюх дзяржаўных моў. **Артыкул 10 Крымінальна-выканаўчага кодэкса** прама прадугледжвае права асуджаных даваць тлумачэнні, весці перапіску, звяртацца з заявамі і скаргамі на беларускай, рускай або іншай мове; адказ даецца на мове звароту. Крымінальна-працэсуальнае заканадаўства дапускае вядзенне вытворчасці на беларускай або рускай мове.

Міжнародныя абавязанні Беларусі ўключаюць забарону дыскрымінацыі па прыкмеце мовы (**МППП**, арт. 2, 26), правы лінгвістычных меншасцяў (арт. 27), гарантыі справядлівага судовага разбіральніцтва (арт. 14), забарону жорсткага і зневажальнага гіднасць абыходжання (арт. 7 МППП, Канвенцыя супраць катаванняў), а таксама абавязанні па **Міжнароднай канвенцыі аб ліквідацыі ўсіх формаў расавай дыскрымінацыі**, якая ахоплівае дыскрымінацыю па прыкмеце этнічнага паходжання, выразам якога з'яўляецца мова. **Правілы Нэльсана Мандэлы** патрабуюць недыскрымінацыі зняволеных па прыкмеце мовы (правіла 2) і даступнасці інфармацыі і дысцыплінарных працэдур на зразумелай зняволенаму мове (правілы 41, 54–55).

Такім чынам, прадмет аналізу — не прабел у рэгуляванні, а ўстойлівы разрыў паміж фармальнымі гарантыямі двухмоўя і правапрымяняльнай практыкай, у якой карыстанне адной з дзвюх дзяржаўных моў можа быць фактычна каральным.

4. ТЫПАЛОГІЯ ПРАКТЫК: АНАЛІЗ СВЕДЧАННЯЎ

4.1. Гвалт і пагрозы пры затрыманні і на допытах

У сведчаннях, якія адносяцца да першых гадзін і дзён пасля затрымання, адмова гаварыць па-руску або заўважная беларускамоўнасць неаднаразова выступалі трыгерам гвалту:

«Быў адзін таварыш з намі затрыманы, размаўляў на беларускай мове, адмаўляўся гаварыць па-руску. [...] У рэшце рэшт, так як ён адмаўляўся гаварыць па-руску, вывеў яго ў калідор, і таксама было чуваць, што некалькі разоў ударылі».

«Ён кажа: „Я па-руску не размаўляю, толькі па-беларуску“. — „Мы зараз табе пакажам, што такое па-беларуску“, — і вось пагрозамі і гэтак далей».

«Падыходзіць амапавец, б'е дубінкай [...] і такі: „Ну што, [нецэнзурна], Жыве Беларусь?!“ Са мной жа ўвесь час была размова па-беларуску, і я гэтым ад іх адрозніваюся. [...]»

За спіной я пачуў: „**Як я ненавіджу гэтую мову**“. [...] Я рэальна зразумеў, што да мяне больш жорстка ставяцца па прычыне мовы»

«Сказаў, той, што запісвае пратакол: слухай, мне ўжо галава баліць ад твайго беларускага, ад тваёй мовы, давай па-руску. [...] І яны пачалі дакалупвацца да акцэнту, адпаведна крыху пабілі там, пагражалі там, гавары па-руску, з матамі».

«Я працягваў размаўляць па-беларуску, іх гэта злавала, яны патрабавалі ў нецэнзурнай форме, каб я размаўляў з імі па-руску. Гэта ўсё суправаджалася [...] адвольнымі штуршкамі, ударамі».

Характэрны элемент — дэманстратыўная сімуляцыя неразумення. Супрацоўнік ГУБАЗіК «прымусіў гаварыць па-руску, таму што беларускую мову ён тыпу не разумее. [...] Хоць потым я даведалася, што ўсё добра ён разумее».

Затрыманай, якая ўжыла словы «вяселле» і «памяранцавы», супрацоўнікі зладзілі здзеклівую спрэчку, адмаўляючыся верыць у існаванне гэтых слоў.

Адзін са сведкаў апісвае, як затрыманаму, які патрабаваў допыту на беларускай мове, дапытваючы пагражаў расправай: «я цябе заб'ю [...] я знайду іншы спосаб, як з табой».

Аналітычна значна, што ва ўсіх прыведзеных выпадках агрэсія накіравана не на змест выказванняў, а на сам факт выкарыстання мовы: мова выступае дастатковай падставай для выдзялення чалавека з масы затрыманых і ўзмацнення жорсткасці абыходжання.

4.2. Мова як «аператыўная прыкмета»

Сведчанні дазваляюць рэканструяваць месца мовы ў логіцы сілавых структур: беларускамоўнасць разглядаецца як індикатар прыналежнасці да пратэстнага асяроддзя. Беларускаямоўную перапіску мэтанакіравана вывучаюць пры аглядзе тэлефона; той факт, што маці сведкі перапісваецца з сястрой па-беларуску, быў успрыняты супрацоўнікамі як пацвярджэнне «ненадзейнасці» сям'і.

Сведка, які размаўляў з сілавікамі па-руску, адзначае, што пасля прагляду яго беларускамоўнай перапіскі супрацоўнік пачаў устаўляць у размову здэклівыя «Прывітанне»: *«адчуваецца такое грэблівае стаўленне [...] я ўспрымаў гэта як абразы».*

Сведка дзеліцца пра ГУБАЗіК: *«кажуць, што я павінна гаварыць па-руску, і я кожны раз павінна расказваць, што я маю права гаварыць па-беларуску».*

Гэтая ж логіка прайграваецца ў пенітэнцыярнай сістэме ў фармалізаваным выглядзе (гл. 4.4): паказальна супадзенне катэгорый — мова ўлічваецца ў рамках уліку «схільных да экстрэмісцкай і іншай дэструктыўнай дзейнасці», гэта значыць убудавана ў афіцыйную наменклатуру прыкмет «небяспекі».

4.3. Мова ў судовым працэсе

Хоць беларуская з'яўляецца мовай судаводства нароўні з рускай, суды адхіляюць хадайніцтвы аб вядзенні працэсу па-беларуску, а паказанні, дадзеныя па-беларуску, фіксуюцца ў пратаколах у неверыфікаваным рускім перакладзе:

«Хадайніцтва маё наконт беларускай мовы адхіліла гэтая суддзя. Яна сказала: вы гаварыце як хочаце, а я буду весці працэс на той мове, на якой я размаўляю. У выніку атрымалася так, што я гаварыў па-беларуску, а ўсе дакументы, мае словы, усё запісвалася па-руску. І пытанне, хто як перакладаў і наколькі юрыдычна гэта можна перакладам лічыць».

«Суддзя яму альбо спецыяльна, альбо насамрэч сказаў:

„Я вас не разумею, не маглі б вы гаварыць па-руску“,
на што ён адказаў: „Я рускай не ведаю, гэта мая родная мова, на ёй я буду размаўляць, калі хочаце, перакладчыка выклікайце“».

Пра ступень укаранёнасці праблемы кажа тое, што рызыку, звязаную з мовай у судзе, прызнаюць самі супрацоўнікі сістэмы: следчы раіў затрыманаму не гаварыць па-беларуску «з „вертухаямі“ і падчас суда, так як можна атрымаць большы тэрмін» («Вясна»).

Частка абвінавачаных адмаўляецца ад працэсуальных моўных правоў прэзентыўна: «Мне сказалі, што я маю права папрасіць на беларускай мове вядзенне працэдуры, але я не прасіла, проста каб яшчэ больш не злаваць».

4.4. Пенітэцыярныя ўстановы: ад прыніжэнняў да фармалізаваных пакаранняў

Найбольш шырокі спектр практык задакументаваны ў ізалятарах і калоніях.

Вербальная агрэсія і публічнае прыніжэнне. Прыём у Цэнтр ізаляцыі правапарушальнікаў:

«Турэмшчык, які мяне прымаў, пачуўшы беларускую мову, стаў на мяне крычаць, проста матам, што такія, як я, псуюць яму жыццё [...] ён стаў перакручваць беларускую мову, размаўляць „нармальнай“ мовай, ён крычаў матам, што такія, як я, [...] прадаліся Еўропе і піндосам. [...] Гэта была рэакцыя ненавіста на беларускую мову, больш ні на што. На астатніх затрыманых, якія размаўлялі па-руску, такой рэакцыі не было».

Сістэматычнае прыніжэнне ў калоніі, разлічанае на аўдыторыю іншых зняволеных:

«Намеснік начальніка калоніі [...] ненавідзеў мяне асабіста за беларускую мову. [...] Як толькі ён мяне бачыў, [...] патрабаваў ад мяне даклад, кожны раз крычаў на мяне матам. Даслоўная цытата: „[Нецэнзурна], колькі ты будзеш [гаварыць] на сваёй беларускай мове, [гавары] на кухні. Давай, не вытварайся, гавары на нармальнай мове“. [...] Прычым гэта ўсё было ў агрэсійнай форме, [...] у тым ліку для таго, каб прынізіць мяне ў вачах іншых зняволеных».

Ціск праз іншых зняволеных. У жаночай калоніі:

«Часта не самі супрацоўнікі нешта рабілі ў дачыненні да асуджаных па палітычных артыкулах, а яны гэта рабілі рукамі іншых зняволеных. Я сутыкалася з тым, што мне спрабавалі забараніць размаўляць на беларускай мове, крычалі: „Размаўляй нармальна“. [...] Яны кажуць: „Па-руску“».

Дысцыплінарныя пакаранні. Па дадзеным [«Вясны»](#), у магілёўскай калоніі № 15 палітвязню тройчы прызначалі па 10 сутак ШІЗА за даклад на беларускай мове, прызнаўшы даклад «несделанным»; у першыя 20 дзён ён быў абвешчаны «злосным парушальнікам» з пазбаўленнем спатканняў і перадач.

Фармалізаваныя ўлікі. Былы палітвязень журналіст [Яўген Меркіс](#) апісвае практыку шклоўскай калоніі № 17:

«Былі нават гісторыі [зняволеных-непалітычных], якія пад уздзеяннем патрыятычных пачуццяў размаўлялі з супрацоўнікамі па-беларуску, і ім за гэта далі „наш“, прафілактычны ўлік № 10 як „схільным да экстрэмісцкай ды іншай дэструктыўнай дзейнасці“».

Па дадзеным [PEN Belarus](#), тых, хто размаўляе па-беларуску, зняволеных ставілі на прафілактычныя ўлікі і пагражалі карцарам; вызваленая дакументалістка [Ларыса Шчыракова](#) сведчыла, што начальнік калоніі расцэньваў яе беларускую мову як спробу «падставіць адміністрацыю».

4.5. Інстытуцыянальнае вымярэнне: дакументы, пратаколы, бібліятэкі

Незалежна ад паводзін асобных супрацоўнікаў, дыскрымінацыя ўзнаўляецца на ўзроўні адміністрацыйнай інфраструктуры. Усе шаблоны дакументаў — заявы на спатканні, перадачы, пералікі сваякоў — існуюць толькі на рускай мове. У гомельскім ІЧУ затрыманаму [адмовіліся выдаць бланк пратакола на беларускай мове](#); у ЦІП затрыманай не дазволілі прачытаць «прафілактычны» тэкст на камеру па-беларуску: «мне сказалі не, толькі па-руску». У наваполацкай калоніі № 1 з [восені 2023 года канфіскаваныя ўсе кнігі на беларускай мове](#), уключна з творамі Купалы, Коласа і Караткевіча; маніторынг [PEN Belarus](#) за 2025 год фіксуе забароны на вывучэнне моў і канфіскацыю падручнікаў аж да змяшчэння ў ШІЗА за іх захоўванне.

Інстытуцыянальны слой мае характар, які самаўзнаўляецца: адсутнасць беларускамоўных формаў і працэдур робіць выкарыстанне мовы «нестандартнымі» паводзінамі, якія, у сваю чаргу, лягчэй кваліфікаваць як парушэнне.

4.6. Эфект запалохвання і вымушаная моўная асіміляцыя

Найбольш паказальнае сістэмнае следства — прэвентыўная адмова беларускамоўных людзей ад роднай мовы пры любым кантакце з сілавымі структурамі:

«Пачынаючы з РАУС я ўсюды размаўляў па-руску, таму што я чуў, што да людзей, якія размаўляюць па-беларуску, ставяцца горш».

«Я размаўляла з імі па-руску з першай секунды, як адкрыла ім дзверы, таму што я ведала, што **беларуская мова — гэта небяспечная мова для камунікацыі з імі і любымі сілавымі органамі Беларусі**».

«Ты разумееш, што твае зносіны па-беларуску з адміністрацыяй калоніі могуць выклікаць агонь на цябе. [...] Бачыў сітуацыі, калі гэта выклікала, мякка кажучы, пэўнае раздражненне».

Меркіс апісвае тую ж стратэгію: «Размаўляць па-беларуску ў калоніі [...] — нагода прыцягнуць вельмі шмат непатрэбнай увагі. [...] Таму давялося перайсці на расейскую. [...] У мяне яшчэ вельмі доўгі перыяд была ломка і праскоквалі беларусізмы» («Вясна»/Zerkalo).

Палітвязень калоніі № 15 **тлумачыў адмову ад мовы** пагрозай артыкула 411 КК (механізм прадаўжэння тэрмінаў за «злоснае непадпарадкаванне»): «пабаяўся падпасці пад артыкул 411 КК і атрымаць у плечы яшчэ год ці гады... Магчыма, я і не перайшоў бы на чужую мову, калі б не ведаў, што хутчэй за ўсё за мову быў забіты Вітольд Ашурак».

Механізм працуе без прамога прымусу ў кожным асобным выпадку: дастаткова некалькіх паказальных пакаранняў і цыркуляцыі інфармацыі пра іх, каб адмова ад мовы стала масавай стратэгіяй выжывання. Сведчанні фіксуюць і псіхалагічную цану гэтай стратэгіі — ад «ломкі» пры пераходзе на неродную мову да эпізоду, калі першы ліст дадому, напісаны па-руску, сям'я ўспрыняла як сігнал бедства: «Гэты ліст не на роднай мове больш раскажаў, што са мной адбываецца там, чым калі б я напісаў яго па-беларуску» («Вясна»).

4.7. Варыятыўнасць практыкі і яе значэнне

Варожасць да беларускай мовы не ўніверсальная. Сведка, два месяцы размаўляўшы выключна па-беларуску ў ІЧУ Маладзечанскага раёна, сустрэла толькі дзве мякка негатыўныя рэакцыі, тады як «адзін пажылы прадольны нават стараўся амаль заўсёды размаўляць са мной па-нашаму» («Вясна»); падобны баланс — «два выпадкі [негатыву] ад персаналу» пры ў цэлым нейтральным фоне — фіксуе іншы сведка. Яшчэ адзін паведаміў нам, што веў паўсядзённае жыццё і перапіску (якая праходзіла цэнзуру) па-беларуску, не сустракаючы фармальных перашкод.

Стаўленне сукамернікаў у большасці сведчанняў апісваецца як нейтральнае або падкрэслена добразычлівае; у СІЗА № 1 зняволеныя **праводзілі «дні беларускай мовы»**, «калі з усімі сукамернікамі размаўлялі па-беларуску. Многія людзі пазітыўна да гэтага ставіліся». Адзін са сведкаў рэзюмуе: «праблемы з'яўляюцца ад таго, што ты ў прынцыпе палітычны, а ад таго, што па-беларуску размаўляеш, ужо не дадаецца нічога».

Для аналізу гэтая варыятыўнасць істотная ў двух адносінах. Па-першае, яна паказвае, што дыскрымінацыя не прадпісана фармальнымі правіламі — яна ствараецца інстытуцыянальнай культурай і асабістымі ўстаноўкамі супрацоўнікаў, гэта значыць адносіцца да сферы фактычнай, а не нарматыўнай практыкі дзяржавы. Па-другое, менавіта непрадказальнасць рэакцыі — ад добразычлівасці да ШІЗА — сама па сабе з'яўляецца фактарам ціску: зняволены не можа ведаць загадзя, чым абярнецца выкарыстанне роднай мовы, і рацыянальна абірае адмову ад яе.

5. ЗАГІНУЛЫЯ Ў ЗНЯВОЛЕННІ: ВІТОЛЬД АШУРАК І АЛЕСЬ ПУШКІН

Вітольд Ашурак **загінуў у шклоўскай калоніі № 17 у траўні 2021 года**; афіцыйна абвешчаная прычына — «спыненне сэрца». Былы палітвязень **Вадзім Хіжнякоў сведчыў сведцельствавал**: «Як я чуў, ён пачаў прынцыпова размаўляць з адміністрацыяй па-беларуску. А яны прымушалі яго гаварыць па-руску. Ён кажа: „Дзяржаўная мова беларуская, і я буду па-беларуску гаварыць“. Магчыма, за такую яго пазіцыю [збівалі]».

Беларускамоўны мастак Алесь Пушкін памёр у зняволенні ў ліпені 2023 года пасля неаказання своєчасовай медычнай дапамогі. **PEN Belarus** адносіць абодвух да выпадкаў узмоцненага ціску, звязанага ў тым ліку з прынцыповым выкарыстаннем беларускай мовы. Абставіны абедзвюх смерцяў не былі прадметам незалежнага расследавання.

6. ДЫНАМІКА 2020–2026 І ПАЗІЦЫІ МІЖНАРОДНЫХ МЕХАНІЗМАЎ

Супастаўленне сведчанняў па часе дазваляе вылучыць тры фазы.

- У **2020–2021 гадах** дамінуюць спонтанныя рэакцыі на мову падчас масавых затрыманняў: збіццё, пагрозы, абразы.

- У **2022–2023 гадах** практыкі ссоўваюцца ў пенітэнцыярную сістэму і набываюць дысцыплінарную форму: ШІЗА за даклады, пазбаўленне спатканняў, статус «злоснага парушальніка», канфіскацыя беларускамоўных кніг з бібліятэк.
- Да **2024–2025 гадоў** фіксуецца інстытуцыяналізацыя: прафілактычныя ўлікі «схільных да экстрэмізму» за мову, устойлівыя абмежаванні на беларускамоўную літаратуру і навучанне мовам, выкарыстанне пагрозы артыкула 411 КК як фонавага стрымліваючага фактару.

Гэтая траекторыя сінхронная агульнай палітыцы: у той жа перыяд школьныя бібліятэкі ачышчаліся ад «экстрэмісцкіх» аўтараў, **сотні кніг** уносіліся ў спісы «экстрэмісцкіх матэрыялаў» і выданняў, «здольных нанесці шкоду нацыянальным інтарэсам», а адукацыйныя праграмы збліжаліся з расійскімі.

Міжнародныя механізмы фіксавалі асобныя элементы карціны. Камітэт ААН па ліквідацыі расавай дыскрымінацыі ў **заклучных заўвагах 2024 года (CERD/C/BLR/CO/24-25)** выказаў занепакоенасць абмежаваннямі адукацыі на мовах меншасцяў і адвольным ужываннем антыэкстрэмісцкага заканадаўства.

Спецдакладчык ААН па Беларусі прысвяціў **даклад 2026 года** парушэнням культурных правоў, уключна з абмежаванні на выкарыстанне беларускай мовы і жорсткае абыходжанне са зняволенымі. Разам з тым моўная дыскрымінацыя менавіта ў месцах несвабоды да цяперашняга часу не вылучалася міжнароднымі механізмамі ў самастойны прадмет аналізу; гэты матэрыял сістэматызуе наяўную эмпірыку па гэтым сегменце.

7. ФУНКЦЫІ ДЫСКРЫМІНАЦЫІ: ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ

Сукупнасць дадзеных дазваляе прапанаваць тры ўзаемадапаўняльныя тлумачэнні ўстойлівасці апісаных практык.

Сартавальная функцыя.

Ва ўмовах масавых рэпрэсій сілавой сістэме патрэбныя хуткія крытэрыі вылучэння «палітычных» з агульнага патоку затрыманых і зняволеных. Мова — імгненна счытвальная і цяжка схаваная прыкмета: яна «маркіруе» чалавека раней, чым вывучана яго справа.

Дысцыплінуючая функцыя.

Пакаранне за мову — гэта пакаранне за непадпарадкаванне ў яго найбольш нагляднай форме. Патрабаванне «гаварыць нармальна» з'яўляецца патрабаваннем дэманстратыўнай лаяльнасці; адмова ад роднай мовы пад ціскам — бачны акт падпарадкавання, а публічныя прыніжэнні беларускамоўных адрасаваны ўсім сведкам сцэны.

Ідэалагічная функцыя.

Практыкі ў месцах несвабоды ўзнаўляюць у канцэнтраваным выглядзе агульнадзяржаўную палітыку выцяснення беларускай мовы і русіфікацыі публічнай сферы, апісаную Спецдакладчыкам ААН. Супрацоўнікі дзейнічаюць у рэчышчы сігналаў, якія паступаюць з афіцыйнага дыскурсу, дзе беларускамоўнасць асацыюецца з «экстрэмізмам»; адсутнасць якіх-небудзь дысцыплінарных наступстваў для супрацоўнікаў за моўную агрэсію замацоўвае норму.

8. ПРАВАВАЯ АЦЭНКА

Задакументаваныя практыкі могуць быць кваліфікаваныя наступным чынам.

Дыскрымінацыя па прыкмеце мовы і этнічнай прыналежнасці. Беларуская мова з'яўляецца канстытутыўным выражэннем беларускай этнакультурнай ідэнтычнасці; сістэматычна горшае абыходжанне з яе носьбітамі складае дыскрымінацыю, забароненую артыкуламі 2 і 26 МПГПП, і нецярпімасць па прыкмеце этнічнага паходжання ў сэнсе артыкула 1 МКЛРД.

Жорсткае, бесчалавечнае або зневажальнае годнасць абыходжанне.

Збіццё за адмову гаварыць па-руску, публічныя прыніжэнні, змяшчэнне ў ШИЗА і пазбаўленне кантактаў з сям'ёй за даклад на роднай мове — з улікам уразлівага становішча зняволенага — падпадаюць пад забароны артыкула 7 МПГПП і Канвенцыі супраць катаванняў і супярэчаць правілам 2, 41 і 43 [Правілаў Нэльсана Мандэлы](#).

Парушэнне права на справядлівае судовае разбіральніцтва.

Адмова весці працэс на дзяржаўнай мове абвінавачанага і фіксацыя паказанняў у неверыфікаваным перакладзе закранаюць гарантыі артыкула 14 МПГПП і нацыянальнага працэсуальнага заканадаўства.

Парушэнне нацыянальнага права.

Кожная з апісаных практык супярэчыць артыкулам 17 і 50 Канстытуцыі, Закону «Аб мовах» і артыкулу 10 КВК Рэспублікі Беларусь.

Паколькі апісаныя дзеянні здзяйсняюцца агентамі дзяржавы пры выкананні паўнамоцтваў і носяць узнаўляльны характар, адказнасць за іх нясе дзяржава. У кантэксце кваліфікацыі рэпрэсій у Беларусі як магчымых злачынстваў супраць чалавечнасці моўная прыкмета мае доказнае значэнне: яна дакументуе дыскрымінацыйны намер — элемент злачынства пераследу па палітычных і этнакультурных матывах.

9. ЗАКЛЮЧЭННЕ

Дыскрымінацыя па прыкмеце мовы ў месцах несвабоды Беларусі ўяўляе сабой не суму эксцэсаў, а заканамерную праекцыю дзяржаўнай моўнай і рэпрэсіўнай палітыкі пасля 2020 года на закрытыя ўстановы — асяроддзе, дзе асіметрыя ўлады максімальная, а знешні кантроль адсутнічае. Мова выконвае для сілавой сістэмы функцыі маркера «палітычных», інструмента дысцыплінавання і правадніка ідэалагічнай русіфікацыі. Асноўным сукупным вынікам з'яўляецца прымусовая моўная асіміляцыя: рацыянальна дзеючы беларускамоўны зняволены адмаўляецца ад роднай мовы, паколькі выдаткі на яе выкарыстанне непрадказальныя і патэнцыйна ўключаюць гвалт, карцар і новыя крымінальныя справы.

Адначасова матэрыялы фіксуюць сустрэчны працэс: для часткі зняволеных беларуская мова стала практыкай захавання годнасці і салідарнасці — «сімвалам супраціву», паводле выразу аднаго са сведкаў. Устойлівасць абедзвюх тэндэнцый робіць моўнае вымярэнне абавязковым элементам далейшага дакументавання ўмоў утрымання ў Беларусі, ацэнкі жорсткага абыходжання і аналізу рэпрэсій у катэгорыях міжнароднага крымінальнага права.

